

Nejstarší komentáře Bolzanova pojednání „O pojmu krásna“

Mezi rakouskou univerzitní politikou a autorskými zájmy

Tomáš Hlobil

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

tomas.hlobil@ff.cuni.cz

Abstract:

The Earliest Commentaries on Bolzano's Treatise "On the Concept of the Beautiful" Between Austrian University Policy and Authorial Interests

The study presents the earliest commentaries on Bolzano's treatise *On the Concept of the Beautiful*. Commentaries that emerged before 1908 consist of internal reviews by Franz Exner and Josef Jungmann, a review by Franz Ficker and two texts by Robert Zimmermann. All interpretations were instrumental, focusing primarily not on Bolzano's theory but on Austrian university policy, court plans for philosophical studies, requirements for the practical utility of aesthetics and the personal interests of the authors. A key aspect of Bolzano's theory, the concept of rule, was only commented on by Zimmermann in *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*. He endeavoured, with its help, to establish the Herbartian aesthetic theory in the history of aesthetics as its scientific peak.

Keywords: Bernard Bolzano, Austrian aesthetics of the 19th century, university aesthetics, Herbartism

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.1r.23>

Bernard Bolzano publikoval za svého života jedinou estetickou práci, pojednání *O pojmu krásna (Über den Begriff des Schönen, 1843, 1845)*.¹ Druhé a zároveň poslední autorsky připravené pojednání *O dělení krásných umění (Über*

1 Bolzano, B., *Über den Begriff des Schönen. Eine philosophische Abhandlung*. Prag, Borrosch et André 1843 (separátní tisk); týž, *Über den Begriff des Schönen. Eine philosophische Abhandlung*. In: *Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Fünfter Folge dritter Band von den Jahren 1843–1844*. Prag, Calve 1845, s. 1–92. Český překlad části pojednání pořídil Jaromír Loužil: Bolzano, B., *O pojmu krásna. Filosofické pojednání (Úryvek)*. *Estetika*, 31, 1994, č. 3–4, s. 113–132.

die Eintheilung der schönen Künste) vyšlo až posmrtně v letech 1849 a 1851.² Komentáře o Bolzanově estetice vzniklé před rokem 1908 se věnují výlučně prvnímu z nich. Pojednání *O dělení krásných umění* zachytil jen bibliografický odkaz v jedné poznámce pod čarou.³ Následující studie představí a rozebere nejstarší komentáře Bolzanovy teorie krásna s cílem ukázat, že se primárně nesoustředily na výklad Bolzanova textu, nýbrž na vnější faktory – na rakouskou univerzitní politiku, na představu vídeňského dvora, jak měla estetika jako obor filosofických studií vypadat, a na osobní zájmy jednotlivých komentátorů.

* * *

Nejstarší komentáře Bolzanova pojednání *O pojmu krásna* byly napsány ještě před jeho vydáním. Paradoxní stav vyplynul ze způsobu, jakým s ním byla seznamována odborná veřejnost. Bolzano pojednání nejprve prezentoval ve třech přednáškách držených 10. března a 12. května 1842 a 13. května 1843 na shromážděních sekce pro filosofii a klasickou filologii královské České společnosti nauk.⁴ Aby mohlo být jeho pojednání publikováno v aktech Společnosti, museli ho doporučit dva lektori. První posudek, adresovaný sekretáři společnosti Františku Palackému, napsal pražský univerzitní profesor filosofie Franz Exner 4. srpna 1842, druhý 20. října 1842 emeritní gymnaziální profesor Josef Jungmann. Z datování posudků je zřejmé, že předcházely nejen publikování, ale i dokončení celého přednáškového cyklu. Lektori je napsali už po druhé přednášce.

Franz Exner se v posudku omezil jen na strohé, veskrze pozitivní konstatování, že pojednání „shledává k přijetí dokonale vhodné“. O důvodech strohosti (např. do jaké míry byla podмінěna Exnerovým příklonem k herbartovské filosofii)⁵ lze jen spekulovat.

2 Bolzano, B., *Über die Eintheilung der schönen Künste. Eine ästhetische Abhandlung*. Prag, k.k. Hofbuchdruckerei von Gottlieb Haase Söhne 1840 [recte 1849, separátní tisk]; týž, *Über die Eintheilung der schönen Künste. Eine ästhetische Abhandlung*. In: *Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Fünfter Folge sechster Band vom Jahre 1848–1850*. Prag, Calve 1851, s. 133–178. Český překlad pořídil Jaromír Loužil: Bolzano, B., *O dělení krásných umění*. *Estetika*, 40, 2004, č. 3–4, s. 169–218.

3 Zimmermann, R., *Aesthetik. Erster, historisch-kritischer Theil: Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*. Wien, Braumüller 1858, s. 802.

4 Údaje o dataci jednotlivých přednášek viz v: *Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Fünfter Folge zweiter Band von den Jahren 1841–1842*. Prag, Calve 1843, s. 46; s. 49; *Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Fünfter Folge dritter Band von den Jahren 1843–1844, c.d.*, s. 10. Na první přednášce četl Bolzanovo pojednání Franz Exner, na poslední třetí uzavřené diskusi Josef Wenzig, neboť Bolzano byl nemocen.

5 Srov. korespondenci mezi Bolzanem a Exnerem z třicátých let. *Der Briefwechsel B. Bolzano's mit F. Exner*. Hrsg. mit Einleitung und Anmerkungen von Eduard Winter. Prag, Königliche Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften 1935.

Josef Jungmann komentoval Bolzanovo pojednání rozsáhleji. Stručně shrnul obsah, citoval definici krásného předmětu a připojil tři poznámky. Nejprve se zamyslel nad možným přijetím. Konstatoval, že lze sotva očekávat, že by se Bolzanova definice krásna setkala s obecným souhlasem. Souhlas neočekával zvláště od „nejnovějších filosofů“. Koho mínil „nejnovějšími filosofy“ („die neuesten Philosophen“), sice nevysvětlil, z dobového kontextu, a rovněž z Bolzanova výkladu,⁶ je ale zjevné, že měl na mysli představitele německé idealistické filosofie, nejvlivnějšího střeoevropského filosofického směru první poloviny devatenáctého století. Další poznámku směřoval Jungmann k Bolzanovu záměru definovat pojem krásna. Podle Jungmanna zůstane definování krásna vždy těžkým úkolem, neboť při jeho pozorování (*Betrachtung*) se uplatňuje „temná citová mohutnost“ („das dunkle Gefühlvermögen“ – sic!). Vzhledem ke složitosti takového úkolu nebude ani Bolzanova definice ušetřena námitek. Tento závěr, který mohl spolu s úvodním poukazem na očekávaný nesouhlas představitelů německé idealistické filosofie zavdat podnět k pochybám o patřičnosti vydat Bolzanovo pojednání, Jungmann okamžitě mírnil, když zdůraznil: „tak bude přece každý, který o ní [tj. o Bolzanově definici krásna] přemýšlel, muset přiznat, že staví pojem krásna do jasného světla, a že pokud jí nemáme dát přednost před definicemi nejslavnějších filosofů, tak ji určitě nemáme upozadit“. Podle Jungmanna postupoval Bolzano ve výkladu krásna s matematickou jistotou. Jeho způsob uspořádání myšlenek shledal vzorem myšlení o prakticky užitečném tématu („einen Gegenstand vom praktischen Nutzen“). Proto doporučil Bolzanovo pojednání, „jež by bylo ozdobou akt každé učené společnosti“, přijmout k publikování.⁷

Pro Jungmannův postup je příznačné, že vlastní Bolzanova stanoviska prakticky nekomentoval. Všechny tři poznámky jen krouží kolem posuzování textu a spojují ho s dobově ožehavými tématy nastolenými univerzitní politikou vídeňského dvora. Jungmann zdůraznil zásadní odlišnost Bolzanova pojetí krásna od pojetí dobového hegemonu, německého filosofického idealismu. Tato poznámka mluvila ve prospěch publikování, neboť německý idealismus, kantovského a posléze hegelovského typu, byl v rakouské monarchii dlouhodobě proskribován. Rakouské pojetí filosofických studií, počínaje tereziánskými reformami, požadovalo od všech věd praktickou užitečnost. Estetiku v zájmu zvýšení jejího praktického přínosu oddělilo od profesur filosofie a spojilo ji s profesurou klasické filologie. Odsud lze pochopit, proč Jungmann cítil potřebu představit téma Bolzanova vysoce abstraktně ve-

6 Bolzano hovoří v § 1 pojednání *O pojmu krásna* o filosofech „novější doby“ („*neuerer Zeit*“).

7 Oba posudky byly publikovány jako příloha ke studii: Pavlíková, M., *Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví*, 8–9, 1974, s. 79–102; s. 99–100.

deného filosofického pojednání (viz jeho podtitul „*Eine philosophische Abhandlung*“) jako prakticky užitečné. Čistému, samoučelnému filosofování o krásnu rakouské poměry nepřály, což posudek poukazem na užitečnost zohlednil. Dvě poznámky, reagující na představy vídeňského dvora o patřičném rázu univerzitní estetiky a filosofických studií,⁸ orámovala jediná pochybnost směřovaná alespoň nepřímo k Bolzanovým závěrům. Jungmann upozornil na zdroj trvalé obtížnosti jakékoli definice krásna vyvěrající ze skutečnosti, že krásno je spjato s citem, jmenovitě s temnou citovou mohutností, čímž naznačil nejistotu, zda ho lze v úplnosti uchopit Bolzanovým logicistním způsobem výkladu.

Po publikování Bolzanova pojednání *O pojmu krásna* následoval, stále ještě ve čtyřicátých letech, další, tentokrát už obvyklý formát odborné recepcce – recenze publikovaného textu. Recenzování se ujal profesor estetiky a klasičké filologie na vídeňské univerzitě Franz Ficker.⁹ Ficker, vzhledem k zastávanému metropolitnímu ordinariátu institucionálně nejvýznamnější estetik monarchie,¹⁰ recenzoval Bolzanovo pojednání v renomovaném časopise Adolfa Schmidla *Rakouské listy pro literaturu a umění, dějiny, geografii, statistiku a přírodopis (Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde)*. Učinil tak ve vydání z 21. dubna 1846, jež hodnotilo *Pojednání královské České společnosti nauk (Abhandlungen der königlichen Böhmschen Gesellschaft der Wissenschaften)* z roku 1845, přičemž vybraným studiím věnovalo samostatné recenze.¹¹ K samostatně posuzovaným pracím patřilo i Bolzanovo pojednání o krásnu.

Ficker v úvodu recenze vyslovil radostné překvapení, že filosof a matematik Bernard Bolzano napsal důkladné pojednání i o pojmu krásna. Vyzdvihl Bolzanovu sečtělost na poli estetické literatury. Ocenil (stejně jako Jungmann), že v celém výkladu vládne „přísně logický postup, vpravdě vědecké rozvíjení tématu, s dokonale jasným a určitým vyjadřováním a výkladem

8 O rakouském přístupu k estetice a filosofickým studiím viz Hlobil, T., *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1763–1805*. Praha, Togga 2011, zvláště s. 19–68; týž, *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem II. Závěr rané pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1805–1848*. Praha, Togga 2016, zvláště s. 21–29.

9 Bolzano byl o Fickerově recenzi zpraven Michalem Josefem Feslem. Viz *Wissenschaft und Religion im Vormärz. Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl: 1822–1848*. Mit einer Einleitung von Eduard Winter. Hrsg. von Eduard Winter und Wilhelm Zeil. Berlin, Akademie-Verlag 1965, s. 377.

10 Blíže o Fickerovi viz Hlobil, T., *Franz Ficker (1782–1849). Österreichische Ästhetik unter Staatsaufsicht vor dem Herbartianismus*. Übersetzt von J. Ostmeier. Berlin, Peter Lang 2020.

11 Ficker, F., *Über den Begriff des Schönen. Eine philosophische Abhandlung von Dr. Bernard Bolzano*. *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde*, 3. Jahrgang, 21. April 1846, Nr. 48, s. 370–372.

vůbec“. Už zde vyslovil, opět jako před ním Jungmann, závěr, že Bolzanovo pojednání o krásnu představuje „vzor vědeckého pojednání daného tématu“.

Úvod naznačil, že recenze bude oslavou Bolzanovy teorie krásna. Ficker ale její další vývoj nasměroval k opačnému vyznění. Obrat začal nenápadně, promyšleným vynecháváním důležitých pasáží rekapitulovaného textu. Ficker zařadil do shrnutí obsahu pasáží, v níž Bolzano ověřoval správnost vlastní definice krásna tím, že si sám kladl námitky, jež by její platnost mohly zpochybnit a jejichž účinnost následně sám vyvrátil (§ 19–25). Ficker uvedl v recenzi pouze námitky, čímž vytvořil dojem výrazné kritické oponentury vůči Bolzanově teorii. Kritičnost dále stupňoval. Vytkl Bolzanovi, že v rozsáhlém přehledu definic krásna opomenul četné významné estetiky, a odmítl nevhodné koncepční uspořádání přehledu. Bolzano přehled neuspořádal, v čemž měl Ficker pravdu, ani chronologicky, ani podle národního hlediska, ani podle filosofických škol. Klíčové otázky, proč se Bolzano pro takový postup rozhodl, co jím sledoval a zda mohl s ohledem na prosazovanou metodologii vůbec postupovat jinak, si Ficker nepoložil. Bolzanovy charakteristiky definic krásna jednotlivých autorů nehodlal komentovat, poněvadž by tím učinil recenzi příliš rozsáhlou. Okomentoval jedinou charakteristiku – kritiku vlastní definice krásna z prvního vydání učebnice *Estetika neboli nauka o krásnu a umění v jejím celém rozsahu (Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange)* (1830). Z argumentů, s jejichž pomocí Ficker obhajoval vlastní definici krásna před Bolzanovými výhradami, se lze omezit na odmítnutí výhrady, že v definici krásna pracoval s výrazem síly mysli (*Gemütskräfte*), místo aby použil výraz poznávací síly (*Erkenntniskräfte*). Ficker zdůraznil, že zúžení výhradně na poznávací síly je nepatřičné, neboť z krásna vylučuje (obdobně jako to naznačil v odlišném kontextu už Jungmann) citovou mohutnost.

Stupňovanou kritičnost Ficker završil finálním ostrým výpadem vůči Bolzanově definici krásna. Konstatoval (bez dokladu), že Bolzanova definice krásna není uspokojivá, neboť nepostihla krásno objektivně. Vysvětlila jen subjektivní stav spjatý s krásnem, nikoli objektivní příčinu tohoto stavu, ale „estetické zalíbení přece vždy předpokládá představu nějakého předmětu“. Bolzanova definice krásna nedovoluje snadno dospět ani k hlavním naukám estetiky (*Hauptlehren der Ästhetik*). Užitečnější než definice krásna jsou pro umělce teorie umění (*Kunsttheorien*). Tento závěr platí, i když je krásno teoriím umění nadřazeno a i když ho teorie umění nemohou nijak nahradit. Kritickým výpadem Ficker recenzi uzavřel.

Obsah recenze ukazuje, že Ficker neusiloval o plnohodnotné posouzení recenzovaného díla, nýbrž především o potvrzení svého postavení vrcholného rakouského estetiky. Bolzanova kritika jeho vlastní teorie krásna z učebnice, jejíž druhé vydání (1840) císař Ferdinand I. prohlásil za závaznou pro

výuku estetiky na všech rakouských univerzitách a lyceích,¹² mu byla zjevně nepřijemná. Podrývala jeho autoritu. Ficker čelil Bolzanově kritice obhajobou vlastní teorie a útokem na Bolzana. Hlavní argumenty použité v útoku na Bolzanovu teorii krásna nezaložil – stejně jako Jungmann – na polemice s jeho názory, nýbrž na požadavcích císařského dvora, který direktivně stanovil, jak by měla vypadat rakouská univerzitní estetika. Podle plánů rakouských filosofických studií měla objektivně popisovat estetické jevy, neměla se utápět v subjektivně idealistických úvahách o krásnu, neměly v ní převážít teoretické spekulace nad naukou, měla být prakticky užitečná, pomáhat vnímatelům chápat umělecká díla a umělcům je tvořit. Tyto dvorem stanovené úkoly, jak vyzdvihla Fickerova recenze, Bolzanovo pojednání *O pojmu krásna* neplnilo. Naproti tomu je plnila, jak se mohl dobový čtenář dovtípit, jeho učebnice.

Obě nejstarší reflexe Bolzanovy estetiky spojují dva rysy. První je osobního rázu. Všichni zúčastnění byli generační vrstevníci (Bolzano se narodil v roce 1781, Ficker 1782 a Jungmann 1773), všichni pocházeli z Čech a studovali na pražské univerzitě (estetiku u Augusta Gottlieba Meißnera), všichni působili, byť různě dlouho a v různém období, v českém (rakouském) akademickém prostředí jako profesori na gymnáziích, lyceích a univerzitách. Druhý společný rys se týká způsobu, jakým úvahy o Bolzanově pojednání *O pojmu krásna* vedli. Jungmann a Ficker, navzdory koncepčně odlišnému postoji vzešlému z rozdílné motivace (pozitivní náhled Jungmanna proti kritickému stanovisku Fickera), Bolzanova stanoviska nekomentovali a už vůbec se nepustili do přímé polemiky s nimi. Při hodnocení přednostně pracovali s argumenty vycházejícími nikoli z posuzovaného textu, nýbrž z reskriptů vídeňského dvora. Pouze upozornili, každý jiným způsobem a v odlišném kontextu, na příliš slabé postavení citové mohutnosti v Bolzanově logicistní teorii.

Oba popsané rysy raných reflexí o Bolzanově estetice se částečně změnil v komentářích Roberta Zimmermanna. Zimmermann pocházel rovněž z Čech, studoval v Praze a působil na univerzitách v Olomouci, Praze a Vidni, narodil se ale až v roce 1824. S Bolzanem se sice znal osobně, stejně jako Jungmann, avšak nikoli už jako generační vrstevník, nýbrž díky svému otci Johannu Augustu Zimmermannovi jako jeho soukromý žák a celoživotní chránělec. Zimmermann Bolzanovu estetiku komentoval ve dvou odlišně koncipovaných příspěvcích, mezi jejichž publikováním uplynulo téměř deset let. První, *O rázu vědeckosti a filosofickém významu Bernarda Bolzana* (Ueber

12 Žádost o prohlášení Fickerovy *Aesthetik* za oficiální učebnici narazila na silný odpor. Trvalo víc než deset let, než bylo za oficiální rakouskou učebnici prohlášeno její druhé vydání z roku 1840. Podrobně o celém procesu schvalování viz Hlobil, T., *Franz Ficker (1782–1849). Österreichische Ästhetik unter Staatsaufsicht vor dem Herbartianismus*, c.d., s. 65–108.

den wissenschaftlichen Charakter und die philosophische Bedeutung Bernard Bolzano's), přednesl 17. října 1849 jako host v císařské Akademii věd,¹³ druhý je součástí jeho *Dějin estetiky jako filosofické vědy (Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft, 1858)*.

Vídeňské přednášce, v níž Zimmermann oslavil nedávno zesnulého Bolzana († 18. prosince 1848), předcházelo předání všech tiskem publikovaných Bolzanových spisů Michalem Josefem Feslem císařské Akademii věd.¹⁴ Obě časově spjaté události lze chápat jako završení postupné rehabilitace českého filosofa po jeho vyloučení z pražské univerzitní profesury náboženské vědy císařem Františkem I. v roce 1819.¹⁵ Rehabilitace, započatá ve čtyřicátých letech otevřením možnosti, aby se Bolzano opět aktivně podílel na činnosti královské České společnosti nauk, nyní dospěla na vrcholné rakouské vědecké fórum, do vídeňské císařské Akademie věd. Zimmermann představil Bolzana jako badatele, který rozpracoval novou vědeckou metodologii dosahující důsledným rozbořem pojmů nejvyššího stupně pojmové jasnosti a zřetelnosti. Bolzanova metodologie, vycházející z existence objektivních pravd, je podle Zimmermanna univerzální (lze ji aplikovat na zkoumání jakéhokoli předmětu) a stojí v opozici vůči německému idealismu kantovského a hegelovského typu. Může sloužit jako nástroj umožňující realistické obnovení filosofie v době vystřízlivění z idealistického opojení (*Rausch*). Hlavní část přednášky sestavil Zimmermann z dokladů ukazujících její nosnost ve filosofii, teologii, matematice, etice (vzdělávacích řečech) a estetice.¹⁶

13 Zimmermann, R., Ueber den wissenschaftlichen Charakter und die philosophische Bedeutung Bernard Bolzano's. In: *Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Dritter Band. VIII. Heft, October. Wien, k.k. Hof- und Staatsdruckerei 1849, s. 163–174.

14 Tamtéž, s. 156–162 (Feslův dopis), s. I–V (soubpis Bolzanových prací).

15 Blíže o Bolzanově procesu viz Winter, E. (Hrsg.), *Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz*. Brünn – München – Wien, Rohrer 1944. Též Lorenzová, H., Bolzanův proces. In: Hojda, Z. Prah, R., *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 7.–9. března 2002. Praha, Koniasch Latin Press 2003, s. 17–32.

16 Zimmermannův oslavný výklad Bolzanovy estetiky je součástí jeho raného upínání se k pražskému učiteli. O Zimmermannovi jako šířiteli Bolzanovy filosofie viz Robert Zimmermanns *Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie*. Eingeleitet und herausgegeben von Eduard Winter. Wien, Verlag der Österr. Akad. d. Wiss. 1975. Roli Zimmermanna jako šířitele Bolzanovy filosofie odmítl Edgar Morscher. Viz jeho práci: Robert Zimmermann – der Vermittler von Bolzanos Gedankengut? Zerstörung einer Legende. In: Ganthaler, H. – Neumaier, O. (Hrsg.), *Bolzano und die österreichische Geistesgeschichte*. Sankt Augustin, Academia Verlag 1997, s. 145–236. Viz i Johann Heinrich Loewe: Gutachten über Zimmermanns *Philosophische Propädeutik*. In: Winter, E., *Ausgewählte Schriften aus dem Nachlaß*. Eingeleitet und herausgegeben von Edgar Morscher. Sankt Augustin, Academia Verlag 1993, s. 51–102.

Výklad o Bolzanově estetice rozvinul Zimmermann ve dvou tematických okruzích.¹⁷ V prvním postavil Bolzanovu estetiku proti rozšířenému dobovému přesvědčení, podle něhož „mohou být estetické pojmy sice cítěny, ale nikoli definovány“. Proti kánonu nedefinování estetických pojmů, doprovázenému snahou učinit z nauky o kráse a umění filosoficky spekulativní, nikoli empirickou vědu, postavil Bolzano „dokonale přísný rozbor“ („*eine vollkommen strenge Zergliederung*“) pojmu krásna. Vzhledem k tomu, že pojem krásna je podle Zimmermanna „nejvíce mnohoznačný a zdánlivě nejvíce neurčitý z celého pojmového světa“, lze podle jeho mínění z Bolzanovy zdařilé analýzy vyvodit, že jeho postup může sloužit za vzor, jak dovést k co největší zřetelnosti jakýkoli vědecký pojem. Druhý okruh komentování Bolzanovy estetiky tvoří úvahy o její užitečnosti pro výkonné umělce. Bolzanovo pojednání o krásnu se podle Zimmermanna vyznačuje vřelým zájmem o poznání krásna, jaký často postrádají sami umělci. Vtírá se tak myšlenka, o co vyšších výkonů by umění a umělci mohli dosáhnout „v případě, že by se jim mohly zpřístupnit tak zřetelné a určité pojmy a pravidla, které by nahradily jen temné správné cítění či často bloudící, nesprávné a mlhavé teorie“.

Způsob, jakým pětadvacetiletý Robert Zimmermann pojednal o Bolzanově estetice v přednášce ve vídeňské císařské Akademii věd, nelze pochopit bez vztažení k recenzi Franze Fickera. Zimmermann se o Fickerovi vůbec nezmiňuje.¹⁸ Jím traktovaná témata ale přímo navazují na Fickerovy recenzní výhrady. Podle první Fickerovy výhrady nebral Bolzano ve výkladu krásna dostatečně v potaz citovou mohutnost, podle druhé nebyla jeho vysoce abstraktní teorie užitečná pro umělce. Obě výhrady Zimmermann odmítl. I v případě krásna je podle Zimmermanna nutné se trvale opírat o pojmy, nikoli o pocity. V rozboru pojmů je Bolzanova metodologie vzorem. Zároveň vyjádřil přesvědčení, že vysoce abstraktní Bolzanova teorie je užitečná umělcům. Jejich cítěné, nejasně tušené či dokonce bloudící teorie přivádí k pojmové jasnosti a zřetelnosti, čímž může zdokonalit jejich tvorbu. Způsob vedení výkladu v estetické části přednášky opravňuje k závěru, že ji Zimmermann pojal jako obhajobu Bolzanovy teorie krásna před výhradami institucionálně nejdůležitějšího předběrnového estetika rakouské monarchie na půdě

17 Zimmermann, R., Ueber den wissenschaftlichen Charakter und die philosophische Bedeutung Bernard Bolzano's, c.d., s. 163–174; s. 171–172.

18 Opomenutí Franze Fickera mohlo vyplýnout ze situace – Ficker zemřel těsně před přednáškou, 22. dubna 1849. Mohlo však být i součástí širší strategie. Pobřežnová generace rakouských estetiků a uměnovědců o Fickerovi mlčela jako celek a nebrala jeho názory v odborných pracích v potaz. Výstižně to dokládá odtažitý postoj Rudolfa Eitelbergera, jenž byl s Fickerem v dlouhodobém osobním kontaktu, dokonce za něj suploval výuku, přesto o něm ve vlastních pracích vůbec nepsal. Toto mlčení ilustruje, jak silně byl chápán rozdíl mezi předběrnovou a pobřežnovou rakouskou akademickou situací. Podrobně viz Hlobil, T., *Franz Ficker (1782–1849). Öster-reichische Ästhetik unter Staatsaufsicht vor dem Herbartianismus*, c.d., s. 221–239.

nově založené vrcholné rakouské vědecké instituce. Zimmermanna k obhajobě vedly i osobní pohnutky. Bolzano si přál, aby pojednání *O pojmu krásna* recenzoval. Zimmermann mu to slíbil, ale nesplnil.¹⁹ Vídeňskou přednáškou nesplněný slib, byť až po Bolzanově smrti, odčinil.

Zvláštní pozornost si zaslouží Zimmermannovo vyzývání empirického rázu estetiky doprovázené požadavkem na její odpoutání od čistě spekulativní filosofie. Tento požadavek odráží aktuální pokusy o redefinování estetiky v rámci rakouských univerzitních reforem hraběte Lea Thuna-Hohensteina, prováděných po roce 1848. Rakouská univerzitní estetika, jak dokládají konkrétní institucionální kroky (viz např. vznik samostatných vídeňských stolic dějin umění a archeologie umění 1852, estetiky a dějin literatury 1853, estetiky a dějin hudby 1861), jakož i četné teoretické úvahy o potřebě nového rázu estetiky, zažívala po roce 1848 programový obrat od filosoficky spekulativního pojetí k pojetí kladoucímu důraz na studium materiálu, studium toho, co je dané, zvláště konkrétních uměleckých děl. Tento obrat rakouské estetiky k empirii, teoreticky snad nejpřesvědčivěji vyjádřený profesorem dějin umění Rudolfem Eitelbergerem v dopise hraběti Thunovi z 1. ledna 1853,²⁰ prosazoval už na začátku své akademické dráhy i Robert Zimmermann.²¹

Při souhrnném pohledu na tematizování estetiky ve vídeňské přednášce je zřejmé, že ani Zimmermann – a tím se dostávám k druhému popsanému rysu Jungmannových a Fickerových reflexí – Bolzanovu estetickou teorii nepodrobil skutečnému výkladu. I Zimmermann kolem Bolzanovy teorie krásna pouze instrumentálně kroužil. S pomocí Bolzanovy vědecké autority skrytě zúčtoval s Franzem Fickerem, vězícím v citové estetice. Protifickerovskou

19 O Bolzanově přání, aby Zimmermann recenzoval pojednání *O pojmu krásna*, a o Zimmermannově příslibu tak učinit viz *Wissenschaft und Religion im Vormärz. Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl 1822–1848*, c.d., s. 331; s. 334; s. 357; s. 358; s. 380.

20 Aichner, Ch. – Mazohl, B. (Hrsg.), *Die Korrespondenz des Ministers für Cultus und Unterricht Leo Thun-Hohenstein (1849–1860). Auswahledition zu den Reformen von Unterricht und Bildung in der Habsburgermonarchie*. Wien – Köln, Böhlau Verlag 2022, s. 357–366; s. 359: „Solche ästhetische Betrachtungen können – wenn sie nicht von rein spekulativem Gesichtspunkte in der Weise Hegels, Vischers u. a. m. (den ich für ganz unfruchtbar und an und für sich für einen falschen halte), ausgehen – solche ästhetische Betrachtungen verlangen ein Substrat, eine der Anschauung zugängliche Unterlage.“

21 Srov. Zimmermann, R., *Die spekulative Aesthetik und die Kritik. Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst. Beilage zur Oesterreichisch-Kaiserlichen Wiener Zeitung*. Montag, den 6. Februar 1854, Nr. 6, s. 37–40. Z rozsáhlé literatury o Zimmermannově formalistické estetice srov. klasické práce: Jäger, G., *Die Herbartianische Ästhetik – ein österreichischer Weg in die Moderne*. In: Zeman, H. (Hrsg.), *Die österreichische Literatur. Ihr Profil im 19. Jahrhundert (1830–1880). Eine Dokumentation ihrer literarhistorischen Entwicklung*. Bd. 3. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1982, s. 195–219. Blaukopf, K., *Von der Ästhetik zur „Zweigswissenschaft“*. Robert Zimmermann als Vorläufer des Wiener Kreises. In: Seiler, M. – Stadler, F. (Hrsg.), *Kunst, Kunsttheorie und Kunstforschung im wissenschaftlichen Diskurs. In memoriam Kurt Blaukopf (1914–1999)*. Wien, öbv et hpt Verlagsgesellschaft 2000, s. 35–46.

charakteristikou Bolzanovy estetiky naznačil neupotřebitelnost jeho učebnice estetiky v nových akademických poměrech, vyznačujících se, na rozdíl od rigidních předbřeznových poměrů, svobodou výuky (*Lehr- und Lernfreiheit*) a zrovnoprávněním filosofických fakult s ostatními fakultami.²² Sám Fickerovu eklektickou učebnici estetiky posléze nahradil novou, herbartovskými koncipovanou *Estetikou (Aesthetik)*, jejíž badatelský ráz plně odrážel thunovskými reformami nově nastolenou akademickou situaci. Zároveň předloženou charakteristikou Bolzanovy estetické teorie potvrdil správnost nově prosazovaného obratu estetiky od (idealistické) spekulativnosti k empirii.

Zimmermann se k Bolzanově estetice vrátil ještě jednou, právě v *Estetice (Aesthetik)*. Její výklad v prvním, historiografickém svazku, nazvaném *Dějiny estetiky jako filosofické vědy (Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft)*, pojal jinak než ve vídeňské přednášce. Vzhledem k časovému odstupu, v němž byla úspěšně završena Thunova reforma rakouských univerzit nástupem nové generace renomovaných profesorů převážně herbartovské orientace, se už nepotřeboval vymezovat ani vůči předchozímu předbřeznovému období, ani vůči jeho vrcholnému estetickému představiteli Franzi Fickerovi. Před Zimmermannem, který se postupně pevně a deklarovaně přimkl k filosofii Johanna Friedricha Herbart, rakouské „státní“ filosofii druhé poloviny devatenáctého století, vyvstal nyní nový, aktuální úkol: jak sladit jím rozvíjenou herbartovskou estetiku s Bolzanovou teorií krásna.

Zimmermann zařadil výklad Bolzanovy estetiky do poslední, čtvrté knihy nazvané „Od nástupu idealismu v estetice až do dnešní doby (1798 až do současnosti)“, konkrétně do třetí kapitoly „Estetika realismu“. Tématem této kapitoly je, jak ukazuje v obsahu nezaznamenaný, ale v hlavním textu uvedený podtitul: „J. F. Herbart (1776–1841)“.²³ Zimmermann se Bolzanovi věnoval ve finálním zamyšlení nad důvody, proč se dosud dostatečně nerozvinul Herbartem nabídnutý plodný způsob myšlení, jenž mohl učinit estetiku nespekulativní (dobovým slovníkem řečeno, realistickou) disciplínou. Zimmermann uvedl tři důvody pomalého prosazování. Všechny doložil výhradami Bernarda Bolzana vznesenými vůči Herbartově a herbartovské estetice v § 52 pojednání *O pojmu krásna*. Samy Bolzanovy výhrady nejsou, s jedinou

22 Lentze, H., *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*. Wien, Böhlau 1962. O půl roku později v nástupní přednášce na olomoucké univerzitě vyzval Zimmermann nové rakouské akademické poměry už jako hlavní téma. Viz Zimmermann, R., *Über die jetzige Stellung der Philosophie auf der Universität. Eine Antrittsvorlesung gehalten am 15. April 1850*. Olmütz, Hölzel 1850. O Zimmermannově olomouckém extraordinariátu viz Lorenzová, H., Robert Zimmermann na olomoucké univerzitě. In: *Historická Olomouc XI. Sborník příspěvků ze symposia, zaměřený k problematice dějin olomoucké univerzity*. Olomouc, Univerzita Palackého 1998, s. 37–40.

23 Zimmermann, R., *Aesthetik. Erster, historisch-kritischer Theil: Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft, c.d.*, s. 754–804.

výjimkou, jíž se budu vzápětí věnovat, pro zde sledované téma důležité, neboť Zimmermann k nim přistoupil pouze jako k příležitosti, jak představit a vysvětlit důležité teze výlučně Herbartovy, nikoli Bolzanovy estetiky.

Jedinou výjimku představuje pasáž, v níž Zimmermann komentuje Bolzanovu kritiku herbartovce Friedricha Conrada Griepenkerla, jenž tvrdil, že krása vždy záměrně napodobuje předlohu („*beabsichtigte Nachbildung eines Vorbildes*“). Bolzanova kritika Griepenkerlovy teze, prohlašuje Zimmermann, je správná, to ale neznamená, že by vylučovala správnost obecného závěru, podle něhož „krásno spočívá pouze na vztazích“. Obhájení této teze bylo pro herbartovskou estetiku klíčové. Zimmermann ji proto dále rozvinul propojením s další Bolzanovou výtkou, podle níž není pravdivé Griepenkerlovo tvrzení, že látka je v kráse lhostejná. Zimmermann tentokrát Bolzanovi oponoval nikoli jako v předchozích případech vyvracením jeho stanovisek, nýbrž pokusem o jejich vlastní výklad. Jestliže Bolzano podřídil v teorii krásna vnímání vlastností látky pravidlu (*Regel*), přesněji sledování, zda látka pravidlu odpovídá, či neodpovídá, tak tím podle Zimmermanna přiznal „látce samé složenost“, ba dokonce přiznal, že existuje pravidlo, „podle něhož je tato látka složena“. Bolzano „nalezl důvod nelhostejnosti látky v tomto pravidle jejího vnitřního uspořádání“. Vlastnost přiznaná látce není látková (*stofflich*), nýbrž formová (*Formeigenschaft*). Bolzanova výhrada tedy platnost klíčové teze herbartovské estetiky, podle níž krása spočívá ve vztazích, nejen nevyvrací, nýbrž ji naopak posiluje: „Pravidlo, na něž se Herbartův protivník [tj. Bolzano] odvolává, není samo o sobě nic jiného než vyjádření určitého vztahu mezi částmi.“

Zimmermann se předložený závěr následně nezdráhal zobecnit, když bolzanovskou pasáž ukončil tvrzením: „Pokud tuto definici, podle níž je krásno třeba hledat jen ve formě, budeme chápat tak, že sama forma se jeví jako vyjádření pravidla, a pokud odhlédneme od jejich ostatních vlastností, pak lze tvrdit, že se k ní v podstatě přihlásil sám Bolzano.“ Správnost svého výkladu stvrdil ocitováním Bolzanovy definice krásného předmětu z § 14 pojednání *O pojmu krásna*. Z definice podle Zimmermanna plyne, že krásno je pro Bolzana „temně poznatelná shoda s pravidlem“ („*ein dunkel erkennbares Regel-mässige*“ – sic!).²⁴

Zimmermannův výklad fungování pravidla v Bolzanově teorii krásna lze vyložit dvěma způsoby. Sloužil k posílení herbartovské estetiky pomocí teorie nejvýznamnější rakouské protiidealistické vědecké autority první poloviny devatenáctého století. Zároveň posiloval aktuální autoritu samotného Bolzana, když ukázal shodu jeho teorie s nyní široce zastávanou a prosazovanou filosofií Johanna Friedricha Herbarta. Oba způsoby výkladu ukazují, že

24 Tamtéž, s. 801–803.

i Zimmermannův přístup k Bolzanově estetice nadále zůstal instrumentální. Byla to však instrumentálnost jiného druhu než v dřívějších reflexích. Dřívější komentáře, včetně jeho vlastní starší reflexe, vykládaly Bolzanovu estetiku ve vazbě na dvorské reskripty upravující podobu estetiky a filosofických studií. Nynější instrumentálnost naproti tomu už nebyla svázána s vysoce normativní univerzitní politikou určující i předlohu přednášek. Byla oborově imanentní, vyplynula z Zimmermannovy snahy etablovat herbartovskou estetiku v dějinách estetiky jako její vědecký vrchol. Nový cíl změnil Zimmermannův přístup k Bolzanovi. Dovolil mu napsat první komentář, který se soustředil na vybraný detail Bolzanovy teorie, na pojem pravidla.²⁵ Zároveň se jedná o první výklad, který kontextualizuje Bolzanovu estetiku do dějin estetiky jiným způsobem, než jaký nabídl sám Bolzano, totiž coby solitérní protějšek německého idealismu. Zimmermann její situování zpřesnil propojením s herbartovskou estetikou.

Skutečnost, že Zimmermann využil výklad Bolzanovy estetiky k etablování estetického herbartismu, dovoluje označit jeho historiografický přístup za programní. Na čtení a situování do dějin estetiky, jež by nebyly podřízeny ani rakouské univerzitní politice, ani osobním zájmům a ambicím autorů, musela Bolzanova estetická pojednání ještě půl století počkat. Teprve v roce 1908 publikoval Emil Utitz v časopise *Německá práce (Deutsche Arbeit)*²⁶ studii zkoumající Bolzanovu estetiku jako zapomenutou teorii, jež si zaslouží být poznána a kritizována pro sebe samu.

25 Podrobně o „Regelhaftigkeit“ jako nejdůležitější objektivní vlastnosti krásných předmětů (zvláště uměleckých děl) v Bolzanově teorii viz Blaukopf, K., *Die Ästhetik Bernard Bolzanos. Begriffskritik, Objektivismus, „echte“ Spekulation und Ansätze zum Empirismus*. Sankt Augustin, Academia Verlag 1996, s. 38–40. Též Stachel, P., *Die Schönheitslehre Bernard Bolzanos*. In: Acham, K. (Hrsg.), *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften*. Bd. 5: Sprache, Literatur und Kunst. Wien, Passagen Verlag 2003, s. 499–518. Původně též, *Ethnischer Pluralismus und wissenschaftliche Theoriebildung im zentraleuropäischen Raum. Fallbeispiele wissenschaftlicher und philosophischer Reflexion der ethnisch-kulturellen Vielfalt der Donaumonarchie*. Dissertation. Philosophische Fakultät der Karl-Franzens Universität Graz 1999, s. 316–330 (20. Die Ästhetik Bernard Bolzanos).

26 Utitz, E., *Bernard Bolzanos Ästhetik. Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, 8. Jahrgang, Oktober 1908 bis September 1909, 2. Heft, November 1908, s. 89–94.